
Senad Mičijević

PRILOG HISTORIJU ALBANSKE KNJIŽEVNOSTI U PERIODU OSMANSKOGA CARSTVA

Rezime

Na bosanskome govornom području oskudni su osvrti na albansku književnost i njene stvaraoce. Jedini nama poznati osvrt je kraći rad Hasana Kalešija iz 1957. godine, koji nije obuhvatio mnoga imena značajna za nastanak i razvoj albanske književnosti. Našim prilogom nastojimo obuhvatiti književne stvaraoce iz Albanije koji pišu tokom osmanskoga perioda. Ovim nije iscrpljena ova oblast, jer sakupljanjem, posebno epske i alhamijado književnosti, te prevodenjem na bosanski jezik stvorili bi se uvjeti za istraživanje i bošnjačko–albanskih kulturnih odnosa, posebno u 19. vijeku.

Ključne riječi: albanski, alhamijado, Albanija, bejtedžiju, Bejtexhijve, šejh, tekija, poezija, književnost, dijalekt, edukacija.

POBJEDA OSMANLIJA, nad vojskom više evropskih država, na Kosovu polju 28. juna 1389. godine, zaustavila je na nekoliko vijekova staru srpsku hegemoniju na Balkanu. Nakon ove bitke osmanska vojska zauzima dijelove Albanije, tako je 1415. zauzeta Kruja, 1417. Vlora, pa Kanina i Berat, a do 1431. sva južna Albanija je uključena u Osmansko carstvo, a grad

Đirokastr postao je sjedište sandžaka i centar južne Albanije. Osmanska vlast bila je centralizovana i fokusirana na Istanbul, što je imalo odraza i na kulturni razvitak naroda koji su prihvatili islam. U Albaniji je osmansko–albanska kultura došla do zenita u 18. vijeku. Južna i centralna Albanija sa gradovima Elbasan i Berat postali su tipični orijentalni centri i nosioci kulturnog preporoda oslonjenog na islam. Identičan razvoj proživljavaju Skadar i Đakovica.

Opadanje moći osmanske države u 18. vijeku bilo je uzrokom pojave da lokalne paše i begovi započinju međusobne sukobe radi prevlasti. U Skadru vladajuća porodica Bušatlija, krajem 18. vijeka, tvori jedan principat, takoreći nezavisno vlada na sjeveru Albanije. Ali–paša Tepelen (1741 – 1822), u zenitu vlasti bio je oko 1811. godine, samostalno vlada na jugu Albanije i sjeveru Grčke. U zoni Tirane za vlast se bore familije Dželaj i Toptani.

Dolaskom u Albaniju, osmanska vlast učinila je kulturu veoma šarolikom. Islam se raširio između pravoslavnih na jugu i katolika na sjeveru, te kao vjera postepeno postao dominantan među Albancima. Prihvatanje islama nije išlo brzo, tek od 17. vijeka oko 50% populacije Albanije prihvatilo je islam. Kulturni razvoj najbolje se prepoznaje na polju književnosti, gdje značajno mjesto zauzima alhamijado književnost, koja se u albanskim naučnim krugovima naziva *bejtedžiju*. Alhamijado ili bejtedžiju književnost u najvećoj mjeri je proistekla iz tekijске književnosti. Mnogi stvaraoci pripadali su raznim derviškim redovima. Osim vjerske poezije susrećemo i onu koja budi i jača nacionalni duh i ističe vrednote domaćih ljudi. Ova vrsta književnosti imala je svrhu edukacije stanovništva, što je opet utjecalo na obogaćivanje jezika dotičnog naroda. Autor ili narodni pjevač ovoj poeziji određivao je i način intonacije, koji je bio uvjetovan time u koju grupu spada i o čemu govori dotična poezija. Osim vokalne intonacije, koristeći se muzičkim instrumentima iz tekije ili narodnim instrumentima, nastajala je i muzika na tekst. Posebno je istaknuta upotreba saza, naja, raznih vrsta udaračkih instrumenata i tambure čiftelije – dvožice. Ovako nastali tekstovi, melodije i kompozicije vijekovima su se održavali autentičnim, sve do pojave komercijalne izvedbe od muzički neobrazovanih interpretatora.

Alhamijado ili bejtedžiju stvaralaštvo susrećemo i kod poljskih muslimana, koji su tatarskoga porijekla, i u bjeloruskim rukopisima. Namjera nam je osvrnuti se na albansku bejtedžiju književnost koja je stvarana na prostoru Albanije. Tekije imaju veliki utjecaj na Albance, a posebnu ulogu su odigrale tokom nacionalnog preporoda, u vrijeme buđenja nacionalne misli i stvaranja

države. Bejtedžiju poezija se iz mjesta u mjesto prenosila tokom kontakata raznih šejhova i derviša, trgovaca i političkih agitatora. Na širenje poezije utjecalo je i obrazovanje dječaka u Skadru, Beratu, Korći, Elbasanu, Tirani, Dibru.

Tokom 15. i 16. vijeka bilo je nekoliko Albanaca koji su napravili neka književna ostvarenja, ali na turskome jeziku. Jedan rukopis nam otkriva da je najstariji albanski pisac koji je pisao u vrijeme Osmanlija bio Mesih i iz Prištine (1470 – 1512), koji se predstavljao kao Prištineli Mesih. Mišljenje je da je Mesih rođen u Prištini, a kao mali otišao u Istanbul, kako navodi Aşik Čelebi, kao šehr oglani. Mesih je jedan rijedak pjesnik, koji se pokazao i kao talentovan kaligraf, a jedno vrijeme bio je sekretar Gedik Ali-paše u vrijeme Bajazita II (1482 - 1512). Od njegove poezije treba spomenuti „Murabba-i bahar“ (Poezija proljeća). Mesihijevu poeziju objavio je latiničnim pismom orijentalist Sir William John (1746 – 1794) 1774. godine i time skrenuo pažnju Evrope na poeziju u osmanskoj državi, koja je do tada nepoznata Evropi. Mesihijevi su i sljedeći stihovi:

*Dinle bulbul kissasin kim geldi eyyam-i bahar
Kurdi her bir bagda hengame hengam-i bahar
Oldi sim efsan ana ezhar-i badam-i bahar
Ays u nus et kim gecer kalmaz bu eyyam-i bahar*

Slušajte slavujeve noćne znakove, proljetni dani su došli,
u sve bašte je život došao od proljeća.
Njegov bum otvorio je zlatne prozore.
Pijte i zadovoljite se, jer proljeće brzo ide (prolazi).

Prijevod je rađen prema albanskome prijevodu sa turskog.¹ Primjer originalne “Poezite e pranveres” (Poezija proljeća) jeste Mesihijev “Šehr-engiz” (terrori i qytetit), što je prototip jednog žanra pjevanja među osmanskim pjesnicima. On je od 186 stihova 46 stihova posvetio omladini iz Edirne

¹ *Degjoni osbetimat e nates, ditet e pranveres kane ardhur
te gjithe kopshtet kane ardhur ne jete nga pranvera
Bumi i saj ka hapur dritat e argjendta
Pini dhe kenaquni sepse pranvera do te shkoje shpejt*

(Jedrena /Adrianopolja). Ova unikatna poezija s početka 16. vijeka u sebi sadrži šale i humorističnu ironiju, a razlikuje se od tadašnje poezije derviša i tradicionalne poezije. “*Zemra ime udhetare eshte thyer ne aq pjese, qe cdo pjese e thyer eshte e lidhur me nje nga ato bukuri*”. (Srce moje putničko slomljeno je u mnogo dijelova, a svaki je dio vezan za jednu od mnogih ljepota.)

Oblast Dukadina je 1462. postala sandžak. Na Porti su obrazovanje stjecali i vezir Mahnut–paša, zatim Jahja–beg i Ali–beg Dukadini (Dukađinzade). U 16. vijeku djeluje Jahja–beg Dukagjini (u. 1575), negdje se navodi kao Dukađinzade Jahja–beg, a i kao Taškali Jahja. Jahja Dukadini je u starijoj životnoj dobi počeo da se deklariše kao Albanac. U jednoj pjesmi je napisao:

*Rraca Shqiptare eshte rraca ime,
E gjithë shtepia ime rronte me shpate.
Tamam si zemer luani,
Si shqiponjat bejne shtepite e tyre mes guresh.
Ky eshte virtyti ne ate qe eshte Shqiptar.
Ai eshte si margaritar, i fshehur mes guresh*

Albanska rasa je moja rasa
Cijela moja kuća živjela je sa sabljom.
Isto kao i lavlje srce.
Kao orlovi pravili smo svoje kuće među kamenjem.
Ovo je istina za onoga ko je Albanac
On je junak sakriven među kamenjem.

Jahja–beg je hrabar vojnik i pisac, a napisao je elegiju za princa Mustafu, koji je ubijen 1533. godine u Konji u vrijeme sultana Sulejmana Kanunija: “*Ne e denuam ate me Padishahun, por ne e qame ate me njerezine*” (Mi smo njega osudili sa padišahom, ali smo ga oplakali sa ljudima). Pred smrt, u osamdesetim godinama, sastavio je divan 1577. (983 h.) godine. U formi mesneville napisao je za sedam dana “*Šah–u geda*” (Kralj i prosjak). Zapažen je i njegov brat Ahmed–beg Dukadini, koji se potpisivao kao Dukađinzade Ahmed–beg.

U prvoj polovini 16. vijeku Lutfi–paša (u. 1564.), kasnije veliki vezir, sastavio je hroniku, koja još nije objavljena. Mustafa Koči–beg iz sela Plamen kod Korče, savjetnik sultana Murata IV (1623 – 1640) i veliki kritičar politike

dvora. Austrijski orijentalist baron Von Hammer – Purgstall (1774 – 1856) nazvao ga je “Otomanski Monteskje”.

Alhamijado ili bejtadžiju (Bejtexhijve) književnici

Najstariji poznati albanski pjesnik, koji piše arapskim pismom na albansko-me jeziku, je **Ibrahim Nezimi**, rođen u drugoj polovini 17. vijeka, oko 1675. godine. Potječe iz aginske porodice, iz sela Frakova kod Berata. Nakon završetka medrese u Beratu odlazi na školovanje u Istanbul, gdje je ovladao turskim, perzijskim i arapskim jezikom, na kojima piše svoja djela. U Berat se vraća 1731. godine, kad počinje pisati na albanskome jeziku arapskim pismom. Ova njegova *novotarija* bila je izložena agresivnosti beratskih pjesnika i konzervativne uleme. U nemogućnosti da mu argumentovano odgovore, prave mu razne spletke, pa je bio prisiljen da napusti Berat i vrati se u Istanbul 1747. godine, tražeći posla. U tom periodu napisao je *Hoti e besarabisë*. Vjerujući da se stanje u Beratu promijenilo, vraća se, ali nailazi na stara neprijateljstva. Preseljava se u Elbasan, ali se ni tu ne smiruje pa se po treći put vraća u Berat. Protivnici ga hapse i biva protjeran u Istanbul. Optužbe koje ga prate doprinose da i u Istanbulu bude hapšen. Umro je 1754. godine od zatvorskih tortura, u poznim godinama života. Poznat je njegov *Divan* napisan 1735. godine, koji se zagubio, ali su sačuvani njegovi dijelovi. *Divan* počinje invokacijom na perzijskome jeziku, a potom ide šest pjesama bez naslova. U *Divanu* su najzanimljivije pjesme *Ankimi nga njerëzija / Tužba na ljude /*, *Gjuha i flet zemres / Jezik govori srcu /* i *Zemra e brengosur i gjigjet gjuhës / Ucviljeno srce odgovara jeziku /*. Postoji nekoliko rukopisa (prijepisa) *Divana*, ali među njima postoje izvjesne razlike, tako da je teško reći koji je vjeran originalu. Nezimova pjevanja iz *Divana* preveo je Camarda na italijanski jezik i objavio 1866. godine. Dosada je evidentirano 110 Nezimijevih pisanih radova, najpoznatiji su:

1. <i>Divan, kush pat folurë shqip</i>	Divan na albanskome jeziku
2. <i>O Nezim, fjalë xhevahir</i>	Nezimove riječi dževahira
3. <i>Nezim nisët për Istambul</i>	Nezim ide u Istanbul
4. <i>Bejtete derdhi inxhi</i>	Bejtovi, biser prosuti
5. <i>Lule shumë janë mbi dhet</i>	Mnogi su cvjetovi iznad zemlje
6. <i>Teferixhi në bilçë</i>	Teferič slavuja

(usp. Shuteriqi 1958: 64-68).

Teferixhi në bilçë govori o narodnom veselju u Beratu i Toskaniji. Najvjero-
vatnije je da je Nezimi opjevao atmosferu na svečanosti (kušanmi) terzijskog
esnafa. Prvi i posljednji stihovi glase:

<i>Si ky teferrixh në jetë</i>	Kao ovaj teferič
<i>Q' u bë në Terzihanë</i>	što je bio u Terzihanu
<i>S është bër as bënë</i>	nit' je bio nit' će biti,
<i>Lum ata sy q' e pane.</i>	blago očima koje ga vidješe.

<i>Hangrën e pijanë dynjaja</i>	Svijet je jeo i pio,
<i>Ylema i syiehaja</i>	učenjaci i prvaci
<i>Zotërinj e fukaraja</i>	gospoda i siromasi,
<i>Veç t' u bëjmë duanë</i>	samo da im učinimo dovu

Hasan Kaleši smatra da su u ovim Nezimijevim stihovima začeci historije
albanske drame. Neki istraživači spominju ga i kao Nezim-beg Berati. U pjesmi
Tužba na ljude ogleda se sva bol koju Nezimi trpi od sredine, pa pjeva:

<i>Hallku belqim ashkun tim</i>	Možda moju ljubav ljudi
<i>Po e pendehin mexhazi.</i>	smatraju alegoričnom

Ipak, on sam sebe bodri i nastavlja:

<i>Qaj zemër e mos rri,</i>	Plači, srce, i ne staj,
<i>Gjith jeta le ta dine.</i>	nek zna to cijeli svijet.

Ibrahim Nezimi u literaturi se susreće i pod imenom Nezim Frakulle.
Interesovanje za njegovu poeziju pokazao je i njemački albanolog Johann
Gerorg von Hahn (1811 – 1869) i objavio ju je 1854. godine. Objavljivanje
Nezimijeve poezije je veoma bitno za antologiju albanske književnosti. Tokom
1941. godine Namik Resuli (1912 – 1985) obznanio je da je tokom svoga
naučno-istraživačkog rada imao uvid u dijelove 62 prijepisa Nezimijeva Divana.
Dijelovi Divana čuvaju se u Državnom arhivu u Tirani, signatura F. 43, D. 2
i F. 43, D. 3.

Nezimi je, dok je boravio u Elbasanu, uživao pokroviteljstvo i zaštitu Sulejman-paše i Ismail-paše Velebištija. Spomen na ovu dvojicu elbasanskih paša ostavio je i u svojoj poeziji. Frakulijev književni rad je pod vidljivim utjecajem poezije Sadija i Hafiza. Kaside na albanskome jeziku piše po uzoru na perzijskog pjesnika Urfija i turskog Nefija. (usp. *Shkrimtare ...*, 1941; 107 – 109)

Mući Zade smatra se jednim od starijih autora albanske alhamijado književnosti. Savremenik je Ibrahima Nezimija. Njegovi prvi zapisi potječu iz 1724. godine, tj. iz njegove starije životne dobi. Poezija sadrži 17 bejtova u desetercu ABAB. Nažalost, kao cjelina, njegova djela nisu sačuvana, a ni prijepisi. Nešto postojećeg materijala objavljeno je u *Albanskoj historiji književnosti* iz 1975., što je pronašao i obradio O. Muderisi. Ova poezija ima interesantan i simpatičan naslov:

Imzot, mos më lerë pa kahve / Moj Bože, nemoj nas ostaviti bez kahve.

Rukopis je pisan na toskijskom dijalektu.

Hadži Imer Mustafa Kašari iz Tirane, rođen je početkom 18. vijeka, i pisao je vjersku poeziju na albanskome i turskome jeziku. U njegovim pjesmama mnogo je zastupljena orijentalna terminologija, a u rukopisima preovladava dijalekt Tirane.

Hasan Zuko Kamberi je pjesnik o kome postoji veoma malo biografskih podataka. Spada u talentirane pisce starije albanske književnosti. Rođen je u selu Starje na obroncima planine Gramoz kod Kolonje, u južnoj Albaniji, u 18. vijeku, za vladavine Ali-paše Tepelanije. Završio je medresu, čitav život proveo je u svome selu. Putovao je po Albaniji i izučavao život naroda i u tome nalazio motive za svoj literarni rad. U prvoj polovici 20. vijeka djela Hasana Zuke Kamberija mnogo su se prepisivala. U raznim međmuama nađeno je 50 raznih pjesničkih formi, jedan kraći mevlud i 10 ilahija. Kopija Kamberijeva mevluda nalazi se u Državnom arhivu u Tirani. U više pjevanja obrađuje historijske teme o vjerovjesniku Ibrahimu, te Sari i Hadžeri, gdje se vidi njegov pjesnički talent. Također neke teološke teme pojašnjava na bektašijski način. U starosti je pristupio derviškom redu, pa mu je nakon smrti u rodnom selu podignuto turbe, pored turbeta baba-Hasana. Zanimljiva su njegova djela:

1. <i>Paraja</i>	Novac
2. <i>Bahte im</i>	Sreća moja
3. <i>Seferi Humajun</i>	Unutrašnje putovanje
4. <i>Ty bota zili të kanë</i>	Imaju dva svijeta
5. <i>Gratë Havva</i>	Pramajka Hava
6. <i>Vasijetnama</i>	Oporuka

(usp. Shuteriqi 1958: 69-74).

Hasan Zuko Kamberi je kao vojnik učestvovao u osmansko–austrijskom ratu, u bici za Smederevo 1789. (1203 h.) pod komandom Ali–paše Tepelena. Njegova jedna medžmua (permbledhje) ima 200 strana, ali nije cijela sačuvana. Tokom albanskog preporoda i borbe za nacionalno pismo 1908 – 1910. godine jedan manuskript poslan je u Manastir (Bitolj) na štampanje, ali je kasnije izgubljen (usp. Shuteriqi 1976 : 272).

Kamberiju nisu strane ni sekularne teme. U osmercu je pisao *Sefer-i Humayun*, u 33 četverostiha opisao je svoje učešće u borbi za Smederevo, realistično opisujući uzroke tih događanja i tegobe kroz koje je prošao. U *Bahti im* i *Vasijetnami*, Kamberi se ironično osvrće na nezgode vremena i prevrtljivost sudbine i sa nekim zanosom uzvikuje da nesreća ne postoji. Kamberi u pjevanju *Paraja* na sarkastičan način osuđuje korumpirane feudalce, pa ga neki historičari književnosti smatraju pionikom albanske satire.

Prilikom prevođenja na albanski Homerove *Ilijade* (Bukurešt 1896), Naim Frašeri (1846–1900) je rekao: “Nder poetet Shqiptare, Hasan Zyko Kamberi eshte me i famshmi” (Među albanskim pjesnicima najbolji je Hasan Zuko Kamberi).

Sulejman Naibi, savremenik Nezimijev, rodio se krajem 17. vijeka, a živio u Beratu i Elbasanu, gdje se i oženio. Napisao je Divan, ali kako nije sačuvan, ne zna se na kojem je jeziku napisan. Više njegovih pjesama ostalo je u rukopisu i prijepisima, jer su se pjevale u narodu. U pjesmama pjeva o ljepoti i ljubavi prema ženama. Poznata su sljedeća pjevanja :

1. <i>Bandilli i djegurë</i>	Unutrašnji plamen
------------------------------	-------------------

2. *Kumria këndon nëë kafast*

Kumrija pjeva u kafezu

3. *Mahmudeja e stolisure*

Ukrašena Mahmudija

(usp. Shuteriqi 1975: 205-206).

Sulejman Naibi se u literaturi susreće i kao Sulejman Ramazani. Umro je 1771. (1185. h) godine u Beratu. Naibi je autor jednog divana na albanskome jeziku, a manuscript je otkriven 1944. godine u mjestu Fier. Jedan rukopis je nađen u Beratu 1913. godine, ali je zagubljen.

U 18. vijeku dvije pjesme napisao je **Omer Sadedini** iz južne Albanije.

Ismail-paša Velebišti, prijatelj i zaštitnik Frakulija, napisao je 3. avgusta 1764. godine u Vlora jednu kvalitetnu poemu povodom pobjede osmanske mornarice u Lepantu. U Elbasanu je sačuvana poezija **Ibrahima Elbasanija** i **Sulejman-paše Verlacija**, poznatog i kao **Sulejman-paša Elbasani**.

U Skadru se zna za **Mulla Saliha Pata** kao pjesnika i pisca u saraju Bushatlija. On je autor dva satirična bejta o Kara Mahmud-paši. Patin savremenik je **Mulla Hysen Dobraci**, vjerovatno osoba koja se pojavljuje i pod imenom **Husein Škodra** (Hysen Shkodra), pisac koji zagovara otpor Albanaca osmanskome režimu. Zef Jubani (1818 – 1880) publikovao je poeziju “Dobraćija” u *“Raccilta di canti popolari e rapsodie di poemi albanesi”*, u Trstu 1881. godine. Poema “Dobraćija” veliča pobunu Kara Mahmut-paše 1785. godine protiv osmanske vlasti zajedno sa Ahmed-pašom iz Berata. Jedan anonimni pisac iz Gjirokastra u jednoj poemi opisuje napad Ali – paše Tepelena na grad 1793. godine.

Muhamed Kućiku, zvani **Mulla Čami**, rođen je u Konisopolju 1784. godine. U svom selu pohađao je mekteb, da bi potom 11 godina proveo na putovanjima, jedno vrijeme boravi i u Kairu. Iz Kaira se vraća u Konisopolje i cijeli život radi kao hodža. Istočnu književnost prevodio je na albanski jezik arapskim pismom. Pisao je i vlastita djela poput *Ervehejja*, koje je štampao u Bukureštu, sa izvjesnim izmjenama, 1888. godine Jan Athanas Vretua. Problem je što je Vretua “preradio” Čamijevu *Erveheju* tako što ju je “očistio” od turciza-

ma. Vretuaovim mijenjanjem riječi izmijenjen je i ritam, pa i smisao i stih. U kasnijim istraživanjima nađena su još neka njegova djela. Veoma uspješno je pisao djela sa etičkim (adapskim) porukama. *Ervehejja* je stihovana pripovijetka, a autor ju je prvo nazvao *Revda* (Vrt). Djelo je oko 1835. godine prepisao Hajdar Đirokastri, dodao nekoliko stihova i nazvao *Ervehejja*, po imenu ženskoga glavnog lika. Ova rimovana pripovijetka sastavljena je od 221 strofe, tj. 884 osmerca sa alternativnom rimom, i spada u red najznačajnijih djela albanske alhamijado književnosti. Mulla Čami u djelu *Ervehejja* visoko uzdiže čast žene, a u djelu *Jusuf i Zulejha* čast muškarca. Poseban osvrt pravi na pečalbarski život u pjesmi *Gurbetlitë*, koja ima 100 stihova i govori o mnogim Albancima koji su morali ostaviti kuće i za život zarađivati izvan svoga mjesta. Ova tema se prepoznaje i kod drugih autora Albanaca. U djelu *Misolondžit* obradio je historijsku temu: albanski ustanak protiv Grka 1822. godine. Tu je na specifičan način opisao bitke u Atini i Misolonditu. Obradio je još jednu historijsku temu iz 1826. (1241. h.) godine. Kućiku sa jednog visokog nivoa kroz epiku glorifikuje kampanju Ibrahim-paše (1789 – 1848), bratića Muhameda Alija, vladara Egipta, protiv Grka. U poeziji njeguje stil "bekrije", pa u 348 stihova kudi vino i rakiju, također i ćeiflije. Njegov pjesnički opus sadrži 4.000 stihova. Umro je 1844. godine (usp. Shuteriqi 1975: 205-206).

Izvorište dobre poezije Kućikua je u perzijskoj bajci „Tuti – name“ (Perralla e zogut / Bajka o ptici) Zijaudina Nakšabija. Tekst na albanskome ima 17 strana i sastoji se od 856 strofa. Rukopis se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Tirani. Očito je da je sva njegova poezija pod snažnim utjecajem perzijskih pjesnika Firdusija (935 – 1020) i Džamija (1414 – 1492).

Baba Abdul Melćani živio je u 19. vijeku, osnivač je Velike tekije u Melćanu kod Korće. Pripadao je beктаšijskom redu, koji je primio od šejha Kemaludin-babe Šemima iz tekije u Kruji. Baba Melćani pisao je mahom patriotsku poeziju. Umro je 1852. godine u Korći, gdje je ukopan pored tamošnje tekije. U kasidi *Do bëhem dervish me Aba / Postat çu dervish sa Abom/* spominje mnoge znamenite beктаšijske šejhove, a počinje ovako:

*Do bëhem dervish me Aba,
Shpirtin t 'im do t 'a bëj xhaba,
Për tyn Sari Saltëk Baba,
Të them madhërin t 'eënde, Ja Shah!*

Të them bukrin t'ënde, Ja Nur!

(usp. Redžepi 1970: 281-283)

Baba Muharem Mahzuni rođen je u Đirokastu i pripadao je beктаšijskom redu, slijedio je šejha Durbalija. Pisao je na turskome i albanskome jeziku. Tokom perioda 1845.-1867. bio je šejh tekije u Đirokastu. Tekiju je osnovao Sejjid Ali Sultan i slovi kao matična (asitane) beктаšijska tekija za Albaniju. Sačuvana su sljedeća pjevanja :

1. <i>Zot 'në t'on'e njojmë</i>	Bože, mi te spoznajemo
2. <i>Në Xhiban që erdha</i>	U svijet smo došli
3. <i>Më mori delili</i>	Uzeo si me, vodiču

Ovo su prvi i posljednji stihovi iz *Më mori delili*:

<i>Në arest mejdan,</i>	<i>Fakir Muharremi,</i>
<i>U bëshë kurban,</i>	<i>Që rri n'Durballi,</i>
<i>Thërres: Ja Muhammed!</i>	<i>Që i pret xhanllarët,</i>
<i>Ja Ali Sultan!</i>	<i>Me Hakk Gazeli.</i>

(usp. Redžepi 1970: 281-283)

Zenel Bastari, negdje se spominje i kao Zenel Hyka, rođen je u selu Bastari kod Tirane, ali nije poznato koje godine. Početkom 19. vijeka radio je kao krojački radnik. Na osnovu poeme koju je napisao povodom ubistva Šemsedina Šemimija iz Fushe Kruje 1831. godine da se zaključiti da je već tada bio zreo kao pjesnik. Bastari je u svome književnom opusu obradio oko 200 tema poput socijalnih, religioznih, humorističnih, a za neke bi se reklo da su i erotične. Jedna komponenta koja se uočava u poetici Zenela Bastarija je beктаšijsko “mistično” učenje.² Kreativni talent Bastarija razvija se pod nadzorom i utjecajem hadži-babe Yncarija, velikog beктаšijskog babe i intelektualnog autoriteta. On

² Bektašije su prisutne u Albaniji još od 15. vijeka preko janjičara, da bi u 19. vijeku beктаšijski tarikati doživio renesansu i masovno zahvatio populaciju u južnoj i srednjoj Albaniji. Tekije beктаšija u Kruji, Frašeriju, Korči, Konici i Đakovici brzo su postale centri nacionalnog preporoda, učenosti, tolerancije i otpora osmanskome režimu.

u poeziji pokazuje poseban dar *hidayet-i hak* (nadahnutost za pravi put) što je uvjet za oplemenjenje i postizanje nura (prosvijetljenost od Boga darovana). Ljubavna lirika Bastarija slična je onoj Ibrahima Nezimija Frakulle, sadrži mnogo metafora i figura standardnih za gazale, patnje slomljenog srca, jedne bolesti čije ozdravljenje je HU (On) itd. Za ljubav je rekao: Kjo hazine asht xhemal, hem gjynah e hem sevap (Ova riznica ljepote, i grijeh i sevap je). Zejnel Bastari, slično kao i Hasan Zuko Kamberi i Ibrahim Nezimi Frakulla, oštro kritikuje režim i druge negativne pojave u društvu.

Podaci o **Nesibu Djirokastriju** vrlo su oskudni, ali se zna da je iz Đirokastra. Poezija mu datira iz 1897. godine. Osman Muderisi našao je njegov rad *Gjyfte Nesibi / Nesibov govor /*, poemu od 30 stihova u kojoj govori o sukobu sa Grčkom i njenim pretenzijama prema albanskim teritorijama. Jedno vrijeme bio je politički veoma aktivan (usp. Muderisi 1959: 171-175).

Bektašijski vjeroučitelj poznat kao **hodža Dobi** potječe također iz Đirokastra, gdje je djelovao kao beктаšijski hodža. Iz poezije se vidi da je bio sklon izučavanju džifra i vefka. Od poezije su sačuvana tri sastava istog imena, sa posebnim rednim brojevima: *Gjyftei hodži Dob*, I, II i III / *Govor hodže Dobija* / (usp. Muderisi 1959: 178-184).

Šejh Dalip Frašeri pripadao je beктаšijskom redu, u čijoj je tekiji u Konicesu proveo mnogo godina. Kao beктаšijski šejh je držao predavanja u tekiji Frašer koju je osnovao 1824. godine. Njemu je Tahir Nasibi poslao jednu epsku pjesmu, iz glavne tekije u Konicesu, na albanskome jeziku. Dalip je potom napisao „Hadikaju“ od 65.000 stihova u 10 poglavlja. Politička situacija uzrokovala je da se autor ne potpisuje svojim imenom, nego pseudonimom Hidžreti (emigrant). „Hadikaju“ je završio 1842. (1258 h.) godine. Rukopis „Hadikaje“ čuva se u Centralnom gradskom arhivu Tirane. „Hadikaja“ predstavlja dio historije beктаšija u Albaniji i historijske događaje vezane za bitku na Kerbeli u Iraku 680. godine i pogibiju hz. Huseina, unuka Muhameda, a. s..

Osim *Hadikaje* spjevao je i svoju verziju pjesme *Jusuf i Zulejha*, te djelo *Misticizam*, sve na albanskome jeziku arapskim pismom. Poznato je još jedno djelo ovog autora: *Për riza të Hakkut / Za Božije zadovoljstvo /* (usp. Redžepi 1970: 342; Shuteriqi 1975: 226).

Tradiciju pisanja poema nakon Muhameta Kućikua i Dalipa Frašerija nastavio je Dalipov mlađi brat **Šahin-bej Frašeri**, koji je također pisao

bektašijsku epiku. On je napisao *Muhtarnamu* (Tregimi i Myftarit/ Muftareva pripovijedanja) od 12.000 stihova, koja još nije objavljena. U ovom djelu i on obrađuje historijsku temu, tj. bitku na Kerbeli (Qerbelase). Događaj na Kerbeli se iznosi kroz pripovijedanje ličnosti nazvane Muftar (Myftari). „Muhtarnama” je završena 1868. godine i ostala je sačuvana zahvaljujući mnogim prijepisima.

Pjesnik albanskog preporoda **Naim Frasheri** (1846 – 1900) bio je inspirisan „Hadikajom“ i „Muhtarnamom“ i sastavio je novi bektašijski ep *Qerbelaja*, objavljen u Bukureštu 1898. godine.

Sulejman Temani, pjesnik i halvetijski šejh iz Berata, poznat je i kao autor vjerske poezije.

Baba Meleć Šemberzen (Škrapar) kao bektašijski baba bio je aktivni član prve Prizrenske lige. Obrazovao se u Kairu u velikoj bektašijskoj tekiji Kajgusuz Abdala. U njegovoj poeziji preovladava patriotski duh, što je normalno u vrijeme buđenja albanskog pokreta. Od njegovog velikog pjesničkog opusa, mnogo je zagubljeno, tako da se danas zna o sljedećim:

1. <i>Rrëmbeni pushkën dhe pallë</i>	Spremi pušku za pucanje
2. <i>Shkrepëtin zemëra ime</i>	Zaplači, srce moje
3. <i>Lënçi vendin t' uaj shkretë</i>	Ne ostavljaj svoje mjesto pusto
4. <i>Dashuria, Dashuria</i>	Ljubavi, Ljubavi
5. <i>Perëndia e kish pranë</i>	Svevišnji je donio
6. <i>Thërres Muhammed Alinë</i>	Zovi Muhammed Ali
7. <i>Ndaj e dua fort Alinë</i>	Ja volim mnogo Aliju
8. <i>Dymbëdhjetë Imamët</i>	Dvanaest imama

(usp. Redžepi 1970: 345-348 i 351-355)

Baba Ibrahim bio je šejh bektašijske tekije u Kolonji, gdje je pisao patriotsku poeziju. Zbog rada na buđenju nacionalne svijesti turske vlasti su ga često hapsile. To isto čine 1931. godine i Grci. Od poezije su sačuvana dva

pjevanja: *Dimri / Zima / i Himn Haxhi Babait / Hvalospjev Hadži-Babi /* (usp. Behar 1907/ 20-24).

Šejh Ahmet Škodra (Skadranin) rođen je u Skadru. Mada je bio uspješan pisac, njegov cjeloviti književni rad nije sačuvan. Na osnovu nađenog rukopisa, u kojem nedostaje prvih 10 strana i oko 110. strane nekoliko listova, jasno je da djelo nije kompletno. Tu je evidentirano 25 pjevanja šejha Ahmeta. Njegova poezija sačuvana je zahvaljujući dervišu Husejinu Avdulju iz sela Gaštelica kod Dečana. Šejh Ahmet bio je rifajski šejh, halifa šejha Adem-babe, sina šejha Muse Muslihudina iz Đakovice. Potvrđena su sljedeća njegova pjevanja :

1. <i>Mire se erdhe shpirti revam</i>	Dobro došla, dušo Revan
2. <i>Mbrekullite e imam alisen ekohe te foshnjeris</i>	Divote imama Alije, kao djeteta
3. <i>Vajtim 'i Ehli-Bejta</i>	Vapaj Ehli-Bejta
4. <i>Zani i Batinit</i>	Tajni glas
5. <i>Za i samarit ose ilahije e boxhal-larve</i>	Glas samara ili hodžne ilahije
6. <i>Kshilli i kur'anit mbi kombsi</i>	Kur'anski savjeti, iznad naroda
7. <i>Za 'i shpirtit revan</i>	Glas duše Revan
8. <i>Allah, po filloj</i>	Allah, počinjem
9. <i>Allah, ke me shre</i>	Allah, imaš volju
10. <i>Bismillah dua me diftue</i>	Bismillah, hoću da kažem
11. <i>Elhami Hakut</i>	
12. <i>Zoti kur desht me kriju</i>	Bog kad je htio da stvori
13. <i>Sejjid Ahmed Rifai</i>	
14. <i>Lavdim i kater sehabeve</i>	Pohvala četverici ashaba
15. <i>Me Zotin deshta te filloje</i>	Sa Bogom, htio sam početi
16. <i>Bismillah deshta me dije</i>	Bismillah, htio sam znati
17. <i>Me emen te Zotit filloj</i>	U ime Boga počinjem
18. <i>Bismillah, po filloj (gazel)</i>	Bismillah, počinjem
19. <i>Zot te qofshim fale</i>	Bože, zahvalni smo Ti

20. <i>Me zot due me ju mesue</i>	Sa Bogom, hoću da vas učim
21. <i>Me Zotin filloj</i>	Sa Bogom počinem
22. <i>Meni njerez me ndi</i>	Dodite, ljudi, da čujete
23. <i>Perendija ka urdhenu</i>	Svevišnji je naredio
24. <i>Morra lejen me ju thane</i>	Uzeo sam slobodu da kažem
25. <i>Allah, Ahmet Nuri tu dha</i>	Allah, Ahmet Nuri vam daje

Šejh Ahmet je kao pjesnik koristio nekoliko pjesničkih imena (mahlas) kao: šejh Rufai, šejh Škodra, Jedan šejh i Ahmet Nuri.

U prvoj polovini 19. vijeka preovladavaju vjerske i historijske teme među piscima muslimanima u Albaniji. **Elmaz Gjirokastr**i autor je poeme *Evvel hastalik* od 92 strofe. U njoj se osvrće na epidemiju koja se javila u Gjirokastru 1817. godine. Poezija je napisana 1820. godine, a za nju se zna na osnovu jednog manuskripta iz Gjirokastra. **Hadži Ethem–beg Tirana** (1783 – 1846), poznat i kao **Mulla Ethem–beu**, autor je mistične poezije beктаšija i jednog divana na albanskome jeziku, koji nije sačuvan. Sačuvana su četiri divana ovog autora na turskome jeziku. Umro je u Tirani, u varoškoj džamiji. Vjersku poeziju pisao je i šejh **Ahmet Elbasani** iz Elbasana. **Hysen Bitri**, pjesnik iz centra beктаšizma u Kruji, autor je tri vjerske pjesme na albanskome jeziku. Njegova djela napisana su prije ubistva duhovnog vodiča baba-Šemsedina Šemimija u Krujanskom polju (Fushe Kruja) 1831. godine. Pjesnik **Aslan–bej Puce** (1807 – 1830), u literaturi se sreće i kao **Ago Muhurdari (Myhyrdarit)**, bio je sekretar Ali–paše Tepelenija. U svom pjevanju opisao je ubistva i masakre 23 ugledna Albanca koji su se dogodili u Manastiru (Bitolj) 30. 8. 1830. godine. U južnoj Albaniji piše **Abdullah Sulejman Konispoli**, autor jednog mevluda na dijalektu čam. Mevlud je napisan oko 1831. godine i čuva se u Državnom arhivu u Tirani. Konispoli je, osim toga, pisao i poeziju na turskome i arapskome jeziku. Pjesnici **Ismail Floqit** iz Korče i **Jonuz Sabriu** autori su po jednog mevluda na albanskome jeziku. **Tahir Nasibi** (u. 1835.) je osnovao beктаšijsku tekiju u Frašeru 1825. Pisao je poeziju na albanskome, perzijskome i turskome jeziku. Interesantna je historijska tema koju je 1841. godine (1257. h.) obradio **Mulla Fejze Abdalli** iz Gjirokastra. On opisuje jednu bitku protiv nekog paše koji je bio turskoga porijekla, a dogodila se u vrijeme vladavine sultana Mahmuta II

(1808 – 1839). **Demir Vlonjati** (u. 1845), negdje se susreće i pod imenom **Demir-aga Vlonjakasi**, napisao je 1845. godine (1261. h.) poemu u kojoj opisuje masakr i patnje stanovništva u Vlora u vrijeme provođenja Tanzimata.

Albanska proza pisana arapskim pismom veoma je rijetka. Jedan prijevod nekog vjerskog djela sa arapskoga jezika uradio je 1840. (1256 h.) **Mehmet Iliaz Korća**. Rukopis Korće otkriven je 1953. godine u Centralnom državnom arhivu u Tirani (Arshivat Qendrore te Shtetit ne Tirane).

Ovaj skromni osvrt na albansku književnost bio bi manjkav ako se ne bismo osvrnuli na najmarkantniju ličnost na polju albanskoga književnog i naučnog stvaralaštva – **Šemsudina Samija Frašerija**. Rođen je 1850. godine u selu Frašer – Kaza Permet, pokrajina Đirokaster u Albaniji. Otac mu je bio osmanski oficir i veoma je rano umro. Brat Avdulj organizator je Prizrenske lige (13. 6.) 1878. godine. Drugi brat bio je poznati albanski pjesnik s kraja 19. vijeka Naim Frašeri. Sami je osnovno obrazovanje stekao u svom selu pred bektašijskim hodžom. Skupa sa braćom odlazi u Janinu (Grčka), gdje pohađa medresu, koju završava 1871. godine. Tokom školovanja naučio je arapski i perzijski, što je uz znanje turskoga i albanskoga, predstavljalo zavidno obrazovanje. U potrazi za poslom odlazi u Istanbul, i tada počinje njegovo intenzivno bavljenje naukom i politikom. Pristupio je mladoturskom pokretu i ostvario prisne veze sa pjesnikom Kemalom Namikom. Tokom 1874. godine zajedno pokreću list *Hadika*, koji osmanske vlasti nakon trećeg broja zabranjuju. Sami i Kemal internirani su godinu dana u Tripolis, gdje Sami piše svoje prvo literarno djelo, dramu *Besa*, koja je već 1875. štampana u Istanbulu. Ova drama smatra se prvencem turske dramaturgije. Drama *Besa* objavljena je u *Beharu* 1907. godine. Po povratku u Istanbul pokreće list *Sabah*. Uređivao je još šest časopisa koji su odigrali značajnu ulogu u političkom, javnom i kulturnom životu Osmanskoga carstva. Njegov književni opus sadrži oko 40 djela. Na turski je preveo djela: *Kratka historija Francuske*, *Jadnici*, *Robinzon Kruso* itd. U ediciji džepne biblioteke izdavao je naslove poput: *Mitologija*, *Zemlja*, *Čovjek*, *Nebo*, *Jezik*, *Islamska civilizacija* i dr. Zbog rada na platformi Lige početkom osamdesetih godina 19. vijeka, braća Avdulj – političar, Sami – učenjak i Naim – bektašijski šejh postali su opasni za režim. Preseljavaju se u Bukurešt, gdje osnivaju književno društvo 1885. i počinju štampati knjige na albanskom jeziku arapskim pismom. Književnim radom i izdavaštvom u isto vrijeme u Sofiji se bavi Midhat Frašeri, sin Avduljov. Organizirani su posebni karavani koji su ilegalno unosili knjige na albanski govorni prostor. Posebno se koristi mrežom

bekrašijskih tekija i autoritetom brata Naima. Javljaju se djela i na albanskoj ortografiji, koju je Sami napravio. Međutim, ta ortografija bila je veoma teška i neprihvatljiva zbog dijalekatskih razlika u jeziku Toska i Goga. Njegovo naučno djelo *Enciklopedija historije i geografije (Kamusul – Alam)* u šest svezaka objavljeno je u periodu 1889 – 1898. godine na oko 500 stranica. U ovom djelu daje opširan opis ličnosti i pokrajina na Balkanu. U leksikografskom radu najviše je dao na turskome jeziku. Na tom polju stvara i *Kamusu Turki* (1899 – 1900). Kritički se osvrnuo na stari turski jezik pun arabizama i perzizama, što nije moglo doprinijeti prosvjeti širih narodnih masa. Vlasti i ulema žestoko su osudili ovo djelo, ali su intelektualni slojevi pozdravili ovaj kritički osvrt. *Kamus* će bit prihvaćen tek 1932. godine na kongresu filologa Turske. Uporedo sa ovim djelom Sami Frašeri radi i na arapsko–turskome rječniku *Kamusul – arabijje*. Javno je izjavljivao da Osmanska carevina, takva kakva je, neminovno mora propasti. Vlasti mu nameću torturu kućnog pritvora i zabranjuju komunikaciju sa svijetom. Umro je u zatvoru 18. juna 1903. godine.

Ali Ulcinjaku, poznatiji kao hafiz Ali Ulqinaku, rođen je u Ulcinju 1853. godine. U arhivskoj građi susrećemo ga pod raznim imenima kao Ali Riza, Ali Gjoka i Ali Ulqinaku. Otac se zvao Jakup Behluli, iz velike porodične zadruge Usta Ali, koji se kao dječčić doselio u Ulcinj. Sa turskoga je preveo spjev *Hoda rabbim*, štampan u Istanbulu 1880. godine. Sastavio je albanski bukvar (*Abetare shqip*) i priredio dva rječnika: albansko–turski sa 5.500 riječi i tursko–albanski sa 18.000 riječi. Širi osvrt na ove rječnike dao je Osman Muderizi. Na albanski je prepjevao i mevlud sa turskoga jezika. Prepjev je objavljen pod naslovom *Tergume-i mevlud 'ala lisan-i arnavud* (Prijevod mevluda na albanskome jeziku). Mehmed Tahir Bursali u djelu *Osmanli müellifleri*, II, str. 222, spominje prijevod ovog mevluda, a autora naziva hafiz Ali Riza. Rukopis mevluda nalazi se u biblioteci “Yildiz” u Istanbulu. Prepjev je bio veoma popularan kod Albanaca u sjevernoj Albaniji i Crnoj Gori. Mevlud je novim alfabetom objavio njegov sin hafiz Sait Ulcinjaku 1936. godine. To je pobudilo interes više istraživača na polju albanskoga jezika i historije književnosti. Djela Alija Ulcinjakua smatraju se značajnim za izučavanje ulcinjskog dijalekta.

Od poznatih Albanaca treba spomenuti teologa i naučnika hodžu **Hasana Tahsina** (1812 – 1881), prvog rektora na “Darul funun” u Istanbulu, leksikografa i enciklopedistu; zatim pjesnika panislamistu **Mehmeta Akifa**

(1873 – 1936), autora turske himne (1921. godine), i poznatog filozofa **Rizu Tefikua**.

ZAKLJUČAK

Ovo je prikaz samo nekih stvaralaca albanske alhamijado / bejtedžiju književnosti, o kojoj se kod nas veoma malo zna i skoro da ništa nije objavljivano. Zanimljivo bi bilo obraditi prostor Južne Srbije i zapadne Makedonije, kao i dio teritorije Crne Gore, koji naseljavaju Albanci. Na prostoru Sarajeva u međzmuama bektashijskih derviša i šejhova vjerovatno bi se našla alhamijado djela na albanskom jeziku koja su nastala na tlu Bosne i Hercegovine. Albanska alhamijado književnost, osim kulturnog, ima i veliki značaj za naučno–istraživački rad na polju dijalektoloških istraživanja, jer se radi o djelima na raznim dijalektima i poddijalektima npr.: Nezimi (beratski), Čami (južno – toskijski), hafiz Ali Ulcinjaku (ulcinjski).

Na kraju zaključujemo da, neosporno, postoji književnost pisana na albanskom jeziku arapskim alfabetom, da su mnoga djela ove književnosti veoma bitna za opću književnost Albanaca, te da je utjecala i na nastanak patriotske poezije. Ovim radom nije iscrpljena ova oblast, jer prikupljanjem ove vrste albanske književnosti i prevođenjem na bosanski jezik stvorili bi se uvjeti za istraživanje i bošnjačko–albanskih kulturnih odnosa, posebno u 19. vijeku.

Abstract

References to Albanian literature and its creators are meagre in the Bosnian-speaking area. The only work known to us is the brief paper by Hasan Kaleši, dating from 1957, which made no reference to many names that are significant for the genesis and development of Albanian literature. This paper is an attempt to deal with writers from Albania active during the Ottoman period. It is by no means exhaustive, for only by compiling epic and alhamiado literature in particular, and translating it into Bosnia, would it become possible also to study Bosniac-Albanian culture relations, particularly in the 19th century.

Literatura

1. Baba Rexhebi, (1970) *Misticizma Islame Bektashizma*, Chicago
2. Bajraktarević, Fehim, (1967) *Najveći balkanski leksikograf*, *Anali Filol. fakulteta*, 7/1967, Beograd
3. Behar, *List za pouku i zabavu*, Sarajevo, 1907, Sarajevo
4. Kaleši, Hasan, (1957) *Prilog poznavanju arbanske književnosti iz vremena preporoda (Arbanaska književnost na arapskom alfabetu)*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Balkanološki institut, *Godišnjak I/1*, Sarajevo
5. Mehdiu, Feti, (1979) *Prezentimi i Sami Frasherit ne gjuhen serbokroate*, *Seminari Nderkometar per gjuhen, Letersine dhe kulturen Shqiptare*, No. 5/1979, Prishtine
6. Mehdiu, Mr. Feti, (1990) *Hercegovina krajem XIX veka prema podacima u Kamus al-A`lam*, *Islamska Misao*, br. 134, Sarajevo
7. Muderisi, Osman, (1959) *Bul. Shk. Shoq*, Tirana, nr. 2
8. *Shkrimtare Shqiptare*, Tirane 1941, vol. 1
9. Shuteriqi, Dh. S. (1958) *Antologji e letersis shipe*, Tirane
10. Shuteriqi, Dh. S. (1975) *Historia e letërsisë shqipe*, Prishtine